

Logos – De redelijke orde van de kosmos

Wat is Logos?

Wie zich verdiept in het stoïcisme komt al snel praktische ideeën tegen: richt je op wat binnen je macht ligt, onderzoek je oordeel, beheers je verlangens en probeer deugdzaam te handelen.

Maar achter deze praktische levenskunst bevindt zich een veel groter filosofisch wereldbeeld. Om de Stoa werkelijk te begrijpen, moeten we daarom ook kijken naar de manier waarop de stoïcijnen naar **natuur, mens en kosmos** keken.

Een van de belangrijkste begrippen daarbij is **Logos**.

Het Griekse woord *logos* (λόγος) laat zich moeilijk met één Nederlands woord vertalen. Afhankelijk van de context kan het onder andere **woord, rede, verklaring, beginsel of rationele ordening** betekenen.

Voor de stoïcijnen verwees Logos niet alleen naar het menselijke vermogen om redelijk na te denken. Het begrip werd ook gebruikt voor het **redelijke en ordenende beginsel dat de gehele natuur doordringt**.

De wereld was volgens hen geen verzameling losse en willekeurige gebeurtenissen. De kosmos vormde één samenhangend geheel waarin alles volgens natuur en oorzaak met elkaar verbonden was.

Heraclitus – vóór de Stoa

De stoïcijnen waren niet de eersten die het begrip *Logos* gebruikten.

Een belangrijke voorganger was **Heraclitus van Efeze**, die rond 500 v.Chr. leefde, ongeveer twee eeuwen vóór het ontstaan van de Stoa.

Heraclitus zag de werkelijkheid als voortdurend in beweging. Alles verandert. Het bekende beeld van de rivier wordt met zijn filosofie verbonden: wie opnieuw een rivier instapt, treft niet precies hetzelfde water aan.

Maar verandering betekende voor Heraclitus niet dat de werkelijkheid volledig chaotisch was.

Achter die voortdurende verandering zag hij **orde en samenhang**. Het begrip *Logos* speelde daarin een belangrijke rol.

De werkelijkheid verandert, maar is daarom nog niet zonder structuur.

De latere stoïcijnen zouden bepaalde ideeën van Heraclitus overnemen en binnen hun eigen filosofische systeem verder ontwikkelen.

Zeno en het ontstaan van de Stoa

Toen **Zeno van Citium** rond 300 v.Chr. in Athene begon te onderwijzen, ontstond de filosofische school die wij tegenwoordig de Stoa noemen.

Voor Zeno en zijn opvolgers was filosofie veel meer dan alleen een methode om rustiger met tegenslagen om te gaan.

De klassieke Stoa kende drie nauw met elkaar verbonden onderdelen:

Logica – hoe kunnen we juist denken en oordelen?

Fysica – wat is de natuur en hoe is de kosmos geordend?

Ethiek – hoe behoren wij binnen die natuur te leven?

Wat wij tegenwoordig gedeeltelijk **metafysica** zouden noemen, bevond zich bij de stoïcijnen grotendeels binnen hun fysica.

Hun vragen gingen namelijk niet alleen over tastbare natuurverschijnselen, maar ook over **oorzaak, God, materie, Logos, lot en de ordening van het geheel**.

Cleanthes en Chrysippos

Na Zeno werd het stoïcijnse wereldbeeld verder ontwikkeld door **Cleanthes** en vooral **Chrysippos**.

Cleanthes beschreef in zijn beroemde *Hymne aan Zeus* een kosmos die door goddelijke rede en wet wordt bestuurd. De mens maakt deel uit van deze orde en kan proberen er vrijwillig mee in overeenstemming te leven.

Chrysippos bouwde de verschillende onderdelen van de vroege Stoa vervolgens uit tot een veel systematischer filosofisch geheel.

Voor de stoïcijnen stonden begrippen als **God, natuur, rede en Logos** daarom dicht bij elkaar.

Het goddelijke stond niet simpelweg buiten de kosmos als een afzonderlijke macht die van een afstand naar de wereld keek. Het rationele en goddelijke beginsel was volgens hun filosofie **werkzaam in de natuur zelf**.

Daarmee ontstaat een belangrijk uitgangspunt van de Stoa:

De mens staat niet buiten de natuur. De mens is onderdeel van de natuur.

De mens en de Logos

Dit wordt belangrijk wanneer we naar de mens kijken.

De mens beschikt volgens de stoïcijnen over het vermogen tot **rede**.

Daarmee bestaat er een verbinding tussen onze menselijke rationaliteit en de rationele structuur die de stoïcijnen in de natuur zagen.

Wij zijn geen toeschouwers die buiten de kosmos staan en proberen te begrijpen wat daar gebeurt.

Wij behoren zelf tot het geheel dat we proberen te begrijpen.

Daarom heeft de Logos niet alleen betekenis voor de stoïcijnse natuurfilosofie. Het begrip heeft uiteindelijk ook gevolgen voor de manier waarop een mens behoort te leven.

Leven volgens de natuur

Een van de bekendste uitgangspunten van de Stoa is:

Leef in overeenstemming met de natuur.

Deze uitspraak kan gemakkelijk verkeerd worden begrepen.

Het betekent niet simpelweg dat we in een bos moeten gaan wonen, technologie moeten vermijden of iedere natuurlijke impuls moeten volgen.

De mens heeft volgens de stoïcijnen namelijk een **redelijke en sociale natuur**.

Leven volgens de natuur betekent daarom ook dat we proberen onze rede goed te gebruiken en overeenkomstig onze menselijke natuur te handelen.

Hier wordt zichtbaar waarom de natuurfilosofie van de Stoa zo belangrijk is voor haar ethiek.

De stoïcijnen stellen in feite drie samenhangende vragen:

Wat is de werkelijkheid?

Wat voor wezen is de mens binnen die werkelijkheid?

Hoe behoort die mens vervolgens te leven?

De laatste vraag kan niet volledig worden begrepen zonder de eerste twee.

Van Logos naar deugd

Wanneer de mens een redelijk wezen is, betekent goed leven dat wij proberen ons handelen door de rede te laten leiden.

Daar komen de vier klassieke stoïcijnse deugden in beeld.

Wijsheid helpt ons onderscheiden wat werkelijk goed en slecht is en wat een situatie van ons vraagt.

Moed helpt ons het juiste te doen wanneer angst of tegenslag ons daarvan probeert af te houden.

Rechtvaardigheid richt onze aandacht op onze verantwoordelijkheid tegenover andere mensen.

Zelfbeheersing helpt ons voorkomen dat verlangens, emoties en impulsen zonder onderzoek bepalen hoe wij handelen.

Deugd is daarmee meer dan een verzameling regels.

Het is de ontwikkeling van ons vermogen om **als redelijk en sociaal mens goed te handelen**.

Logos en het lot

Het stoïcijnse wereldbeeld roept ook een moeilijke vraag op.

Als de kosmos een geordend geheel is waarin gebeurtenissen door oorzaken met elkaar verbonden zijn, **hoe vrij is de mens dan?**

Voorals Chrysippos hield zich intensief met dit probleem bezig.

De stoïcijnen namen causaliteit en het lot serieus. Wat gebeurt, ontstaat niet zomaar uit het niets. Gebeurtenissen maken deel uit van een keten van oorzaken.

Toch wilden de stoïcijnen menselijke verantwoordelijkheid niet opgeven.

Wij bepalen niet alles wat ons overkomt. Maar onze eigen oordelen, keuzes en reacties maken eveneens deel uit van de werkelijkheid.

Daar ontstaat een gedachte die later bij Epictetus bijzonder praktisch wordt:

Niet alles ligt binnen onze macht. Maar hoe wij omgaan met wat ons overkomt, blijft van fundamenteel belang.

De beroemde praktische lessen van de Romeinse Stoa staan dus niet los van de veel oudere stoïcijnse visie op natuur, oorzaak en kosmos.

Logos en menselijke verbondenheid

Uit het stoïcijnse beeld van een door rede geordende natuur volgt ook een belangrijke **sociale gedachte**.

Als mensen allemaal deel uitmaken van dezelfde natuur en allemaal het vermogen tot rede bezitten, kunnen we de ander niet uitsluitend zien als iemand die volledig los van ons staat.

Daaruit ontwikkelde zich het stoïcijnse idee van **kosmopolitisme**.

Wij behoren tot een familie.

Wij behoren tot een gemeenschap.

Wij behoren misschien tot een land.

Maar daarachter bevindt zich een grotere verbondenheid:

wij behoren tot de mensheid.

Later zou de stoïcijn **Hierocles** dit prachtig uitbeelden met zijn concentrische cirkels: vanuit onszelf bewegen we naar familie, vrienden, medeburgers en uiteindelijk de gehele mensheid.

Ook Marcus Aurelius zou eeuwen na Zeno voortdurend terugkeren naar de gedachte dat mensen onderdelen zijn van hetzelfde grotere geheel.

Stoïcisme gaat daarom niet alleen over **innerlijke rust**.

Het gaat ook over **hoe wij tegenover andere mensen handelen**.

Is Logos hetzelfde als God?

Deze vraag vraagt om enige voorzichtigheid.

De stoïcijnen gebruikten begrippen als **God, Zeus, natuur, voorzienigheid en Logos** op manieren die nauw met elkaar verbonden waren.

Daarom moeten we hun Godsbegrip niet automatisch gelijkstellen aan het latere christelijke beeld van een persoonlijke God die als Schepper buiten zijn schepping staat.

Binnen de klassieke Stoa is het goddelijke juist sterk **immanent**: aanwezig en werkzaam in de kosmos zelf.

De natuur en haar rationele ordening werden daardoor niet volledig van het goddelijke gescheiden.

Ook de stoïcijnse Logos moet niet zonder meer gelijkgesteld worden aan de **Logos uit het Evangelie van Johannes**. Het gebruik van hetzelfde Griekse woord maakt een vergelijking interessant, maar beide begrippen functioneren binnen verschillende filosofische en religieuze tradities.

Moeten we vandaag nog in de Logos geloven?

We hoeven niet ieder onderdeel van de oude stoïcijnse kosmologie letterlijk over te nemen om iets aan hun filosofie te hebben.

Wij beschikken tegenwoordig over wetenschappelijke kennis die Zeno, Cleanthes en Chrysippos onmogelijk konden bezitten.

Toch blijft de filosofische vraag achter de Logos relevant:

Zie ik mijzelf als een losstaand individu, of als onderdeel van een groter geheel?

Ons bestaan is afhankelijk van talloze omstandigheden die wij niet zelf hebben veroorzaakt.

We zijn afhankelijk van andere mensen, van onze omgeving, van de natuur en van gebeurtenissen waarop we maar beperkte invloed hebben.

Onze eigen keuzes hebben op hun beurt gevolgen voor anderen.

De stoïcijnse Logos nodigt ons daarom uit om verder te kijken dan ons onmiddellijke eigenbelang.

Niet alleen:

Wat wil ik?

Maar ook:

Wat vraagt mijn plaats binnen het geheel van mij?

Van kosmos naar karakter

Daarmee komen we uiteindelijk terug bij de praktische levenskunst waarvoor het stoïcisme tegenwoordig zo bekend is.

De Logos lijkt misschien een abstract begrip uit een oude natuurfilosofie. Voor de stoïcijnen had hun visie op de kosmos echter directe gevolgen voor hun visie op het goede leven.

Als de mens een redelijk en sociaal onderdeel van de natuur is, dan behoort hij te proberen helder te denken, zijn oordelen te onderzoeken, zijn verlangens te beheersen, rechtvaardig tegenover anderen te handelen en te aanvaarden dat hij niet het gehele verloop van de werkelijkheid bepaalt.

De praktische Stoa staat daarom niet los van de oude stoïcijnse fysica.

Achter de bekende vraag:

“Hoe moet ik leven?”

bevindt zich eerst een diepere vraag:

“In wat voor werkelijkheid leef ik en welke plaats neem ik daarin in?”

De Logos vormde een van de belangrijkste antwoorden die de oude stoïcijnen op die vraag gaven.

Reflectie

Als ik werkelijk onderdeel ben van een groter geheel, verandert dat dan de manier waarop ik naar mijn verlangens, mijn keuzes en mijn verantwoordelijkheid tegenover anderen kijk?

Misschien begint leven volgens de natuur niet met het beheersen van de wereld om ons heen, maar met het leren begrijpen van **onze plaats erin**.